

Svi radovi uvodno sadržavaju sažetak i ključne riječi, a na kraju svakoga nalazi se sažetak na engleskom jeziku te bibliografija s popisom korištenih izvora i literature. Na kraju ovoga hvalevrijednog zbornika, za koji se nadamo da će potaknuti daljnja istraživanja i Dunava i drugih rijeka, nalaze se 24 fotografije nastale prilikom održavanja znanstvenoga skupa *Dunav u hrvatskoj povijesti i kulturi* 2018. godine. Zbornik *Dunav u hrvatskoj povijesti i kulturi* ogleđni je primjer međunarodne historiografske suradnje, historiografske multidisciplinarnosti, ali i interdisciplinarnosti unutar humanističkih i društvenih znanosti. S tim karakteristikama može biti uzor daljnjem razvoju ne samo povijesti rijeka i ekohistorijskoj disciplini nego i cijeloj hrvatskoj historiografiji.

Jakov Blagojević

Vjeran Kursar, ed., *Life on the Ottoman Border: Essays in Honour of Nenad Moaćanin*, Zagreb: FF Press, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences, 2022, 375 stranica

Zbornik radova objavljen u čast života i rada prof. dr. sc. Nenada Moaćanina, redovitoga profesora Odsjeka za povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, sadržava 20 priloga domaćih i inozemnih istraživača i istraživača koji su surađivali s njim ili kao studenti ili kao kolege znanstvenici tijekom njegove znanstvene i nastavničke karijere na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Urednik knjige dr. sc. Vjeran Kursar u uvodnom dijelu iznio je pregled znanstvenoga djelovanja dr. sc. Nenada Moaćanina, a na kraju zbornika objavio njegovu opsežnu bibliografiju. Radovi objavljeni u zborniku podijeljeni su u tri poglavlja: prvo, najopsežnije, pod naslovom *Ottoman Bosnia, Turkish Croatia, and Turkey in Europe* (17-228), posvećeno je glavnim temama Mo-

ćaninovih istraživanja, a to su socijalna i gospodarska povijest Osmanskoga Carstva, Balkana i srednje Europe i osmanskoga pograničnog područja s Hrvatskom, odnosno Monarhijom; drugo poglavlje, *Distant Borders and Regions* (229-264), sastoji se od tri rada posvećena političkim i gospodarskim pitanjima u drugim područjima Osmanskoga Carstva, na Krimu, u Siriji i Palestini, čija se situacija mogla usporediti s onima u europskom dijelu osmanske države; treće poglavlje pod naslovom *Glimpses Beyond the Ottoman Border: Habsburg Croatia and the Republic of Dubrovnik* (265-362) obuhvaća pet radova koji se odnose na prilike u Hrvatskoj i na kontakte Dubrovačke Republike i Osmanskoga Carstva.

Prvo poglavlje otvara rad Michaela Ursinusa *Serving King and Sultan: Pavao Grgurić and his Role on the Hungaro-Ottoman Frontier in Southern Bosnia, c. 1463-1477* (19-30), u kojem je istražio karakteristike funkcioniranja društva na području južne Bosne u ranoj fazi osmanske vladavine na primjeru života Pavla Grgurića, kršćanskoga upravitelja tvrđave Hum kod Livna pod osmanskom vlašću. Grgurić je uživao visoke timarske prihode kao kršćanski spahija koji nikad nije prihvatio islam i s njim se povezuje i predaja nekoliko gradova južne Bosne Osmanlijama, a nakon duljega razdoblja obnašanja dužnosti po sultanovoj je naredbi bio uhićen iz nejasnih razloga. Géza Dávid u radu *The Sancakbegis of Pozsega (Požega, Pojega) in the 16th Century* (31-60) analizirao je podatke o osobama koje su obnašale dužnost požeškoga sandžakbega i zaključio da se sigurno može govoriti o njih 44 tijekom 16. stoljeća. Prosječno im je službovanje trajalo oko 13 mjeseci, što je bilo kraće od uobičajenoga prosjeka za Carstvo, ali je bilo i iznimaka. Istaknuo je i da su požeški beglerbegovi razmješteni unutar Rumelije i Bosne jer su kao iskusni poznavatelji lokalnih prilika bili najprikladniji za imenovanje na službu u pogranično područje prema susjednim državama, dok su u središnjim dije-

lovima Carstva na takve položaje mogli biti imenovani i nedovoljno iskusni dužnosnici. Fazileta Hafizović u radu naslovljenom *Nahiyes of the Sanjak of Pakrac: The Unknown Nahiye of Kontovac* (61-69) istražila je razvoj slabo poznate nahije Kontovac na temelju raspoloživoga gradiva o Pakračkom sandžaku. Zaključila je da je ona obuhvaćala čisto vlaška i mješovita agrarna naselja, ali da nedostaju precizniji podaci koji bi omogućili detaljniji uvid u strukturu stanovništva, pa će tek daljnja istraživanja omogućiti donošenje suvislijih zaključaka o toj nahiji. Kornelija Jurin Starčević u radu *Settlement of Lika and Three Ottoman Nahiyes: Novi, Medak and Bilaj Barlete in the 16th Century* (71-102) analizirala je demografski razvoj Like pod osmanskom vlašću tijekom 16. stoljeća i nahija Novi, Medak i Bilaj Barlete te zaključila da je to područje bilo naseljenije početkom osmanske vladavine tridesetih godina nego sredinom stoljeća. Razloge tomu pronašla je u općoj nesigurnosti stanovništva toga područja, koje se selilo u unutrašnjost države ili prelazilo na habsburšku stranu, pa su osmanske vlasti ciljanom populacijskom politikom dovođenja novoga stanovništva iz Kliškoga i Hercegovačkoga sandžaka poboljšale prilike. Pritom se kao središte najviše razvio Novi, a čifluke nisu uživali samo članovi vojnih posada u utvrdama te vojni zapovjednici i njihovi potomci, čije su obitelji s vremenom postale toliko utjecajne da su postali glavni zemljoposjednici u Lici, nego i pripadnici vojne i administrativne osmanske elite te vlaški knezovi, koji su na taj način poticani da naseljavaju svoje zajednice na opustjela područja. Hatice Oruç u radu *Ocaklık Timâr in the Sanjak of Smederevo* (103-125) istražila je razloge uvođenja odžakluk timara – sustava nasljeđivanja zemljišnih posjeda koji je u Bosanskom ejaletu postojao od kraja 16. stoljeća – u Smederevski sandžak nakon austrijskoga poraza 1739. godine i istaknula da je to bila vojna i politička mjera čiji je cilj bio sačuvati i održavati državne integrativne strukture toliko dugo dok je zemlja zadržavala svoju

ekonomsku vrijednost, pa se timarski sistem održao i u kasnijem razdoblju bez obzira na svoje nedostatke. Machiel Kiel u radu *Margariti/Margaliç: Emergence, Development and Downfall of a Muslim Town at the Edge of the Islamic World (Greek Epirus)* (127-141) opisao je na primjeru grada Margaritija/Margaliça u grčkom Epiru, sjedišta albanskoga islama od 17. do 19. stoljeća, razloge promjena njegove demografske i religijske strukture do kraja 20. stoljeća, usporedio povijesnu predaju o njegovu razvoju sa stvarnim historiografskim činjenicama te se osvrnuo na stupanj očuvanosti islamskih kulturnih spomenika na tom području nakon egzodusa muslimanskoga pučanstva poslije Drugoga svjetskog rata. Vjeran Kursar u radu *Monks in Kaftans. Bosnian Franciscans, Robes of Honour, and Ottoman Sumptuary Laws* (143-166), polazeći od činjenice da su osmanske vlasti posebnim zakonima propisivale načine odijevanja podanika kojima se pokazivao društveni poredak, položaj ili mjesto u državnoj hijerarhiji, analizirao je simbolično značenje dodjeljivanja počasne odjeće predstavnicima franjevačkoga reda u Bosni u drugoj polovini 18. stoljeća. Istaknuo je da su državne vlasti na taj način pokazivale da su ih smatrale državnim službenicima u rangu aga, a možda i kadija ili čauša, napomenuvši da taj postupak nije otkrivao samo poseban odnos države prema njima nego i potvrđivao njihovu uključenost u vladajuću državnu strukturu. Anđelko Vlašić i Okan Büyüktapu u radu pod naslovom *Hasan Esîri's Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel as Source for the History of Croatia and Bosnia and Herzegovina* (167-182) analizirali su podatke o Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini koje sadržava djelo Hasana Esirija (1681. – 1712./1714.), osmanskoga geografa s početka 18. stoljeća, koji je kao vojnik sudjelovao u Bečkom ratu u Ugarskoj i Slavoniji te je otkupljen iz habsburškoga zarobljeništva. Ustanovili su da je podatke koje je iznio o Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini većinom preuzeo iz djela *Atlas Maior* Joana Blaeua i

različitih latinskih i ugarskih historiografskih i geografskih djela te da je gotovo nemoguće razlučiti što je preuzeo od drugih autora, a što je njegovo osobno iskustvo tijekom putovanja našim krajevima, iako bi se opis litoralnoga područja Hrvatske mogao smatrati rezultatom njegova iskustva. Na kraju su zaključili da njegovo djelo možemo smatrati manje kvalitetnim usporedimo li ga s onim koje je ostavio Evlija Čelebi. Ekrem Čaušević u radu pod naslovom *Fra Mate Mikić-Kostrčanac and the Turkish Language: Manuscripts, Copyists, and the Transfer of Knowledge in the Second Half of the Nineteenth Century* (183-198) na primjeru jezikoslovnoga rada fra Mate Mikića Kostrčanca (1826. – 1862.), franjevca čiji su rukopisi turske gramatike i tursko-latinskoga rječnika, kao i spisi s drugih znanstvenih područja, sačuvani u samostanima u Tolisi i Kraljevoj Sutjesci, opisao je načine prenošenja znanja među bosanskim franjevcima u drugoj polovini 19. stoljeća. Naglasio je da su oni sami potaknuli učenje turskoga jezika u svojim obrazovnim ustanovama kao sastavni dio kurikula radi komunikacije sa službenim vlastima, a da se tradicija učenja turskoga jezika može povezati s fra Marijanom Šunjićem, koji je početkom 19. stoljeća studirao orijentalistiku u Beču i znanje prenio fra Martinu Nediću (1810. – 1895.), Mikićevu profesoru, koji je prevodenjem turskih isprava za potrebe domaćega stanovništva privukao i pozornost Porte. Autor je istaknuo da su franjevci prenosili znanje i kopiranjem rječnika i gramatika pri prelasku u drugi samostan, ostavljajući izvorne rukopise u matičnom samostanu, a kopiranje stranih tiskanih izdanja bilo je potaknuto cenzurom osmanskih vlasti, koje su strahovale od inozemne promidžbe, kao i lošim ekonomskim prilikama koje su usporavale naručivanje novih inozemnih izdanja. Slobodan Ilić u radu *‘Abdü ‘l- Mecîd b. Firişte (d. 1459/60) and the Early Turkish Reading of Hurufî Corpus Canonicum* (199-206) osvrnuo se na pojavu i širenje literature hurufizma, sufijske doktrine temeljene na

misticizmu slova, apokaliptičnim i mesijanskim predviđanjima, čiji su zagovornici npr. osvajanje Carigrada doživljavali kao znak dolaska Mesije. Hurufizam se počeo širiti Anadolijom deset godina nakon turskoga poraza kod Ankare 1402. i stekao je zagovornike i na balkanskom području, izazvavši svojim interpretacijama islama u nekoliko navrata reakciju središnjih vlasti, a kao najvažnija osoba za širenje hurufističke literature Anadolijom, koju su činila egzegetska djela, pomoćna lingvistička, prozna i poetska djela, i njezino prevođenje na turski jezik spominje se Abdulmedžid Firište, preminuo oko 1459./1460. godine. Claudia Römer u radu *The Annular Eclipse of the Sun of 7 September 1820 – a Report in Târih-i Cevdet* (207-219) analizirala je opis Sunčeve pomrčine, koja se zbila 7. rujna 1820. i bila vidljiva u Istanbulu, koji je ostavio Ahmed Dževdet-paša (1823. – 1895.). Zaključila je da je identičan s podatkom koji je o sličnom fenomenu prije njega iznio Mehmed Ataulah Šanizade (1770./1771. – 1826.) u trećem svesku svojega djela *Tarih*, koji se u radu koristio podacima astronoma Giovannijsa Domenica Cassinija (1625. – 1712.). Uspoređujući njihove komentare toga događaja, pokazala je koju je razinu interesa i s astrološkoga i astronomskoga gledišta pokazivalo ondašnje društvo za takve pojave. U zadnjem radu ovoga poglavlja, *Presenting the Ottoman Heritage: An Exhibition of Islamic Manuscripts in Zagreb* (221-228), na temelju iskustva s organiziranjem izložbe islamskih rukopisa održane u Zagrebu 2014. godine Tatjana Paić Vukić razmatrala je načine prezentiranja bogate arhivske građe koja se čuva u Orijentalnoj zbirci Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i obuhvaća raznovrsno gradivo na turskom, arapskom i perzijskom jeziku.

Drugo poglavlje, posvećeno udaljenijim dijelovima Carstva koji su se po svojim karakteristikama mogli usporediti s drugim krajevima osmanske države, sastoji se od tri rada. Jean-Louis Bacqué-Grammont u radu

pod naslovom *Amœnitates Tauridicæ: La Crimée ou la douceur de vivre selon Evliyâ Çelebî* (231-236) analizirao je podatke koje je Evlija Çelebi ostavio o prilikama na Krimu i karakteristikama života njegovih stanovnika. Linda Darling u radu *Resource Extraction in a Newly Conquered Province: Ottoman Syria in the Mid-Sixteenth Century* (237-250) opisala je stanje u Siriji između 1544. i 1572. godine i istaknula da su ovladavanje novom pokrajinom i uspostava vlasti stalno zahtijevali pronalaženje i održavanje ravnoteže između središnje vlasti, koja je morala održavati svoj autoritet, lokalnih vlasti, spremnih do određene mjere braniti svoju samostalnost u upravljanju, i lokalnoga pučanstva, voljnog uključiti se u zajednički proces izgradnje države, koju je središnja vlast nastojala provoditi imenovanjem posebnih predstavnika i uključivanjem državne administracije u lokalne prilike, čime su jačale veze tih sredina i središnjih vlasti u Istanbulu. U radu *Penetration of Urban Capital into the Palestinian Countryside: The Beginnings, Jaffa in the 1830s* (251-264) Mahmoud Yazbak istražio je na primjeru Jaffe promjene koje su u tom gradu i njegovoj okolini nastupile dolaskom urbanoga kapitala i pojavom kreditiranja provincijske ruralne populacije tijekom egipatske vladavine Palestinom tridesetih godina 19. stoljeća. Zaključio je da su trgovci i zajmodavci posebnim sustavom kreditiranja ruralnu populaciju koja je proizvodila potrebne agrarne proizvode za razvoj ove djelatnosti uključili u gospodarsku mrežu koja je upravljala svim agrarnim sirovinama, omogućila pribavljanje jeftinih proizvoda koje je tržište tražilo, ali i izazvala raslojavanje palestinskoga agrarnog društva i stvaranje nove društvene elite, u ovom slučaju jačanje kršćana.

U trećem poglavlju, posvećenom prilikama na hrvatsko-ugarskom prostoru i u Dubrovniku, Borislav Grgin u radu pod naslovom *The Ottoman-Croatian Border at the End of the Middle Ages* (267-276) analizirao je posljedice ratovanja s Osmanlijama na po-

dručju srednjovjekovne Hrvatske južno od Kupe i Save. Istaknuo je da su uobičajeno shvaćanje o potpunom raspadu ekonomske, socijalne i demografske strukture toga područja neki mlađi istraživači doveli u pitanje jer su se ondje, usprkos ratnim zbivanjima, odvijali kontakti između zaraćenih strana i razmjenjivale informacije, a upravo na tom području pojam „predziđe kršćanstva” postao je bitan element ideološkoga i političkoga jedinstva hrvatske elite, iako je za Osmanlije ratovanje na tom području smatrano samo manjim dijelom većega, globalnoga svetog rata, koji su obje strane doživljavale u srednjovjekovnom smislu religijski motiviranog ratovanja. Vesna Miović u radu *From Tears to Poison: Ragusan Dealings with the Enemies from the Ottoman Neighbourhood* (277-294) opisala je načine kojima je dubrovačka diplomacija pokušavala riješiti različite pritiske, prijjetnje, pa i otvorene napade lokalnih osmanskih dužnosnika iz Bosne i Hercegovine. Istaknula je da su se Dubrovčani oslanjali na poznanstva koja su stekli među osmanskim dužnosnicima u zaleđu te na visoke državne dužnosnike i u samom Carigradu porijeklom iz Bosne i Hercegovine, kod kojih su darovima i novcem nastojali isposlovati izdavanje službenih dokumenata kojima su spomenuti lokalni dužnosnici uklanjani s položaja ili Dubrovčani stavljani pod zaštitu viših državnih organa, te napomenula da, iako se u arhivskom gradivu kao jedna od metoda za uklanjanje protivnika spominje i uporaba otrova, nije poznato da su Dubrovčani razmatrali primjenu toga sredstva za rješavanje prijepora s bosanskim beglerbegovima ili hercegovačkim sandžakbegovima. Zrinka Blažević u radu pod naslovom *Inter spem et desperationem: Diplomatic Emotions of the Habsburg Envoys at the Ottoman Court (1553-1557)* (295-304) analizirala je ulogu emocija u novovjekovnoj diplomatskoj praksi. Polazeći od teorijskih pretpostavki suvremene znanosti, na primjeru izvješća Antuna Vrančića i Franje Zaya, dvojice poslanika Ferdinanda I. na Sulejmanovu dvoru, zaključila je da se

iz tih izvješća može iščitati stalno osciliranje između nade i očaja, odnosno da se zbog ponašanja osmanske strane tijekom dugotrajnih pregovora u njihovim izvješćima uz frustraciju mogu primijetiti i averzija, ljutnja i strah, a ponekad i jasno iskazano gnušanje prema sredini u kojoj su se našli. Hrvoje Petrić u radu *On the Economic History of Zagreb in the 17th Century* (305-322) osvrnuo se na gospodarsku djelatnost grada Zagreba u 17. stoljeću. Istaknuo je da je uspon gospodarskih aktivnosti u prva dva desetljeća toga stoljeća zakočilo izbijanje Tridesetogodišnjega rata, ali da su vanjskopolitičke okolnosti u zemljama koje su okruživale Hrvatsku utjecale i na gospodarski razvoj Zagreba, a sâm grad svojim je zakonskim odredbama poticao doseljavanje stranih trgovaca i obrtnika i njihovo organiziranje u cehove, dok su u trgovini sudjelovali strani i domaći trgovci, pripadnici domaćega plemstva, pa i oni iz nižih staleža. Nataša Štefanec u radu *Arms Race on the Habsburg-Ottoman Border in the 16th Century: Arsenal, Small Firearms, Artillery and Ammunition on the Croatian and Slavonian Military Border* (323-340) analizirala je na temelju raspoloživih podataka iz registra o stanju naoružanja i streljiva krajem 1577. godine sustav skladištenja i raspodjele oružja i streljiva namijenjenog obrani Hrvatske i Slavonske krajine. Pritom je istaknula da kvalitativno i kvantitativno poboljšanje sustava naoružavanja i opskrbe streljivom koje su počeli provoditi Habsburzi u to vrijeme nije bilo potaknuto samo uočenim nezadovoljavajućim stanjem vojne opreme i postrojbi te obavještajnim podacima o snazi osmanske vojske nego i spoznajom o osmanskoj prednosti u organiziranju vojnoga ustroja, pa su habsburške vlasti izmjenama i poboljšanjima vojnoga sustava postavile temelje za učinkovitiju obranu od Osmanlija ne samo u spomenutom razdoblju nego i kasnije.

Prilozi objavljeni u zborniku posvećenom dr. sc. Nenadu Moačaninu zanimljivo su štivo jer obuhvaćaju raznovrsne teme koje

oslikavaju društvene i političke posebnosti geografski različitih područja Osmanskoga Carstva i susjednih država tijekom ranoga novog vijeka, a s obzirom na to da su napisani na engleskom jeziku, trebali bi privući veću pozornost stručnih krugova i šire javnosti i u inozemstvu.

Zlatko Kudelić

Ivan Vitez – slavonski plemić, zagrebački kanonik, ugarski primas, promicatelj humanizma, znanstveni skup povodom 550. godišnjice smrti (Zagreb, 16. rujna 2022.)

Povodom obilježavanja 550. godišnjice smrti jedne od najistaknutijih osoba hrvatskoga humanizma, Ivana Viteza od Sredne, 16. rujna 2022. u organizaciji Hrvatskoga instituta za povijest, a pod pokroviteljstvom Prvostolnoga kaptola zagrebačkog i Družbe „Braća Hrvatskoga Zmaja”, održan je znanstveni skup *Ivan Vitez – slavonski plemić, zagrebački kanonik, ugarski primas, promicatelj humanizma*. S obzirom na život Ivana Viteza od Sredne, čije je djelovanje ostavilo izniman utjecaj na političkom, crkvenom, diplomatskom i kulturnom planu Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva u 15. stoljeću, prvotna je namjera skupa bila obuhvatiti širok spektar tema vezanih za humanistički utjecaj unutar crkvene i političke sfere Kraljevstva. Doprinos skupu dalo je osam vodećih domaćih i inozemnih znanstvenika. Izlaganjima podijeljenim u dvije sekcije obuhvatili su teme vezane uz podrijetlo Ivana Viteza, njegove veze sa Zagrebačkom biskupijom i razvoj njegove crkvene karijere, historiografske percepcije o njegovu djelovanju te utjecaj humanizma na hrvatskim i južnoeuropskim prostorima kroz prizmu veza s Papinskom kurijom, latinsku pismenost i vitešku književnost.

Znanstveni skup otvoren je pozdravnom riječju ravnatelja Hrvatskoga instituta za